

Izvorni naučni rad

UDK 82.091

Ethem MANDIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

talemandic@gmail.com

INTERTEKSTUALNOST I UTICAJ (PRILOG KOMPARATIVNIM ISTRAŽIVANJIMA)

Autor ovog rada opisuje pojmove intertekstualnost i uticaj proširujući svoja ranija istraživanja o ovoj temi. Na tragu komparativnih istraživanja Miroslava Bekera rad iznosi nova komparativna čitanja pojmova intertekstualnost i uticaj, nadalje opisuje se istorija pojma intertekstualnost i raspravlja o njenom značenju kod različitih istraživača. U zaključku autor raspravlja o pojmu uticaj i izlaže međusobni odnos pojmova intertekstualnost i uticaj, te iznosi tezu da je uticaj širi pojam od pojma intertekstualnost i da ga obuhvata.

Ključne riječi: *intertekstualnost, uticaj, tradicija, preteče, Borhes, Bahtin, Todorov, Tristram Šendi*

Ovaj rad bavi se dvjema temama (fenomenima) u književnosti na koje smo nailazili kod raznih autora i pisaca u različitim oblicima. Radi se o pojmovima „intertekstualnost“ i „uticaj“. Miroslav Beker u *Uvodu u komparativnu književnost* skreće pažnju na činjenicu da je važno da „pojam intertekstualnosti ne miješamo s pojmom utjecaja, iako granice nisu uvijek jasno određene i premda sami kritičari nisu u razgraničenju uvijek dosljedni.“¹ Ovim se radom želi ispitati granica i odnos ta dva pojma. Poticaj za bavljenje ovom problematikom dobili smo iz knjige *Nova istraživanja* Horhea Luisa Borhesa u kojoj je pisac varirao ovaj problem u više eseja povodom različitih autora i tema: *O kultu knjiga, Kafka i njegove preteče, O Čestertonu, Delimične čarolije Don Kihota, Kolridžov san, Zid i knjige, Kolridžov cvet*, a ponajviše u ovom posljednjem eseju. U ovome radu obilato ćemo se koristiti primjerima iz romana *Tristram Šendi*, engleskog romanopisca Lorensa Sterna kako bismo ilustrirali problem kojim se želimo baviti. Smatramo da je ovaj roman reprezentativan u istoriji književnosti, naravno pored Don Kihota, za ilustraciju problema kojim se želimo baviti.

¹ Miroslav Beker, *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 49.

Intertekstualnost je pojam koji je Mihail Bahtin prvi formulisao. On je intertekstualnost definisao kao pravu, kako to veli Todorov u *Poetici*, *teoriju intertekstualne polivalencije*, što zapravo znači da se svako književno-umjetničko djelo, svaki tekst i diskurs, svaka riječ uopšte, naslanja i nastaje u odnosu, prema, paralelno i nasuprot nekoj drugoj riječi i djelu; ne postoji tekst koji je nezavisan od kulture (u geocentričnom smislu te riječi) u kojoj je nastao i nezavisan od drugih tekstova, jer „glasovi drugih nastanjuju njegov diskurs koji najednom postaje 'polivalentan'”; na koncu da svaki autor mora biti pod uticajem drugog autora.

Džerald Prins u *Naratološkome rečniku* kaže da pojam intertekstualnost „formulisala je i razvila Kristeva (inspirisana Bahtinom). U svom najograničenijem značenju (Ženet), pojam označava odnos(e) između jednog teksta i drugih tekstova koji su u prvom primetno prisutni. U najuopštenijem i najradikalnijem značenju (Bart, Kristeva), pojam označava odnose između bilo kojeg teksta (u širokom smislu materijala koji nosi smisao) i zbirnog znanja, potencijalno beskrajne mreže kodova i praksi označavanja koje tekstu dopuštaju da poseduje značenje.“²

Cvetan Todorov u „Poetici“ napominje da smo važnost ove osobine jezika, taj „užas uticaja“, počeli da upoznajemo upravo kroz rad ruskih formalista, jer su Mihail Bahtin i Viktor Šklovski prvi pisali o tome da pisac „napreduje u jednom svetu prepunom tuđih reči“ i da pisac nalazi samo „reči u kojima obitavaju glasovi drugih. On ih dobija posredstvom tuđih glasova. Svaka reč njegovog sopstvenog konteksta dolazi iz drugog konteksta, već obeležena tuđom interpretacijom. Njegova misao sreće samo zauzete reči.“³

U glavi XI druge knjige *Tristram Šendi* kaže se: „Pisanje, ako je valjano (kao što možete biti uvereni da ja mislim o svome) samo je drugo ime za razgovor.“⁴ Ovo je izravna definicija intertekstualnosti. Iako Tristram na ovom mjestu misli na razgovor između njega i čitaoca, ovo se naravno proširuje i na polje razgovora između knjiga i autora, jer i sam Tristram u izlaganju svojeg životopisa koristi tuđe stranice i praktično na svakoj stranici referiše na druge tekstove, te time njegov životopis postaje literaran i hipertekstualan, pa ga je nemoguće čitati izvan kulture i tradicije pisanja, izvan citatnosti i dokumentarnosti. Intertekstualnost je samo drugo ime za razgovor. Beker o Bahtinovu poimanju intertekstualnosti primjećuje: „Iz toga proizilazi središnji Bahtinov termin, a to je dijalogizam. Dijalogu Bahtin pripisuje iznimnu važnost: dijalog nije sredstvo putem kojeg se otkriva karakter, to nije način putem kojeg karakter izlazi na javu, nego je daleko više, naime kroz dijalog ljudska osoba postaje

² Džerald Prins, *Naratološki rečnik*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 76

³ Cvetan Todorov, *Poetika*, Zavod za izdavačku delatnost Filip Višnjić, Beograd, 1986, str. 31.

⁴ Lorens Stern, *Tristram Šendi*, Vijesti, Podgorica, 2004, str. 108.

ono što jest i to ne samo za druge nego i za sebe. **Biti znači komunicirati dijaloški.**⁵ Dakle, prema Bahtinu, ali i prema Lorensu Sternu, pisanje je dijalog. Bahtin smatra prozu idealnim poprištem razgovora i heteroglosije, pa zaključuje da je *prozni pisac suočen s mnogobrojnim mogućnostima, putevima, cestama i puteljcima*... Opet usporedbe radi i isticanja komplementarnosti pojma intertekstualnost i pisanja kao dijaloga s otvorenim mogućnostima iznijet ćemo još jedan citat iz *Tristrama Šendija*. Tristram za svoje pripovijedanje kaže da je ljetopis u kojem on mora stalno da skreće i iskorišćava sve mogućnosti i puteve koje mu razvijanje fabule nudi, što je bilo par excellence narušavanje linearnog razvijanja fabule: „Kad bi letopisac mogao da goni napred ovaj letopis, kao što mazgar goni svoju mazgu – sve pravo napred – ... ali, to je, istinu da kažemo, nemoguća stvar. Jer, ako je dotični iole čovek od duha, on će uz put morati pedeset puta da okrene s pravca s ovim il s onim saputnikom, i to ne može ni na koji način da izbegne.“⁶ Ovo nas dovodi da zaključka da najbliži pojmovi pojmu intertekstualnost jesu pojam dijalog i pojam heteroglosija.

Sljedeći pojmovi koji su u vezi s pojmom intertekstualnost, to jest koji se proučavaju kao dio discipline proučavanja intertekstualnosti su pojmovi *citatnost* i *dokumentarnost*. Kao usko vezane za pojam intertekstualnosti, Dubravka Oraić-Tolić dovodi ih u vezu time što tvrdi da je citatnost vrsta eksplicitne intertekstualnosti. Prema njenome mišljenju „književna citatnost s toga aspekta je dio šire kulturne citatnosti, utemeljene u citatnom mišljenju i citatnom izražavanju za pojedinu epohu.“⁷ Postmodernizam je, na primjer, koristio intertekstualnost i citatnost kao stilsko sredstvo, to jest citatno mišljenje je bilo dio postmodernog diskursa. Pavao Pavličić uključuje književne epohe kao sistem tipologizacije intertekstualnosti, te jednu od dvije vrste intertekstualnosti vezuje uz određene epohe.

Danilo Kiš kaže: „Užas uticaja“ je ono što su post-modernistički pisci učinili svojim postupkom najviše koristeći se citatnošću i dokumentarnošću, kao i raznim oblicima paraliterarne građe kao sredstvom umjetničkog oblikovanja fabule (pravljena sižea), i najčešće razotkrivajući sam postupak-oglašavajući ga. Otud i promjena pripovjedačke pozicije u odnosu na pripovijedani diskurs (ili pripovijedano vrijeme), koja više nije 'sveznajuća' u maniru realističkih pisaca; ona napušta 'božanski *point of view*', koji ulazi u svijest i misli svojih svojih junaka, nego je pripovjedač 'primoran' da se ponaša *kao* arhivar, *kao* zapisničar, koji samo prenosi psihološke reakcije svojih ličnosti

⁵ Miroslav Beker, *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 50.

⁶ Lorens Stern, *Tristram Šendi*, Vijesti, Podgorica, 2004, str. 40.

⁷ Dubravka Oraić, *Citatnost eksplicitna intertekstualnost*, u Intertekstualnost i Intermedijalnost, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988. str. 123.

onako kako o njima svedoče 'drugi', onako kako su ih sagledali 'drugi'.⁸ Ovaj postupak bio je neminovao onda kad su postmodernistički pisci shvatili sav užas uticaja koji opsjeda njihovo djelo kao *nekakav čudan demon upoređivanja*, kao što ga je i shvatao Lorens Stern taj **preteča i otac postmodernista**, pa je samim i tim pripovjetka, novela, roman, književnost uopšte, postala jedna enciklopedija ideja, katalog autora, nesaglediva Vavilonska biblioteka *nesvjesnih uticaja*. Ti nesvjesni uticaji, o kojima govori i Rolan Bart, „ubica autora“, kao bitne instance u književnom djelu su ono zbog čega je postalo neumjesno govoriti o *izvornom autorstvu i individualnom stvaralaštvu*, i otud *lažna bibliografija* kod npr. Rablea, Borhesa, Kiša, Babelja, „koja ukazuje ne toliko na izvore, koliko na nemogućnost uspostavljanja izvora, odatle ono u suštini parodijsko uvođenje u sopstveni opus poglavlja iz tuđih dela“.⁹ Imamo takav slučaj kod Lorensa Sterna u romanu *Tristram Šendi*. Takvih je primjera veliki broj pa ćemo izdvojiti samo jedan. U knjizi III, glava XXXII kaže se: „Elem, nos moga pradeda bio je potpuno nalik na noseve onih ljudi, žena i dece što je ih je *Pantagruel* zatekao kao beznosni narod na ostrvu *Enasinu*. Uzgred budi rečeno, ako želite da saznate o čudnom načinu srođavanja između tih ljudi tako spljoštena nosa, moraćete da pročitate tu knjigu; sami to da prokljuvite nikada nećete moći.“¹⁰ U navedenom primjeru vidimo da se radi o iluminativnom tipu citatnosti, kao tipa eksplicitne intertekstualnosti, u kojem se „vlastiti tekst služi tuđim tekstovima i cijelom kulturnom tradicijom na takav način i stoga da bi s pomoću njihova smisla, njihova položaja u kulturnom sustavu i njihove prisutnosti u čitateljevu iskustvu sam sebe iluminirao.“ Jasna je činjenica da autor, odnosno hroničar Tristram Šendi, traži od nas čitaoca da poznamo tekst na koji referira, ili nas na njega upućuje kako bismo mogli da saznamo detalje kako se srođuju ljudi, poput njegovog pradeda, jer mi to *nećemo moći sami da prokljuvimo*. Dakle, čitalac mora imati znanje o tradiciji romana da bi imao jači dojam, ali istovremeno roman *Tristram Šendi* jasno je u intertekstualnom odnosu sa djelom *Gargantua i Pantagruel*.

Imajući u vidu sve navedeno smatramo da je tačna konstatacija Marka Juvana u njegovoj temeljnoj studiji o intertekstualnosti da je pojam intertekstualnost „nov, moderan i graničan, transgresivan“¹¹, te da je u polju rasprave „dolazilo do značenjskih podela i protivurečnosti, ponekad čak i do banalizacije pojma intertekstualnost“.¹² Juvan sasvim ispravno dovodi u vezi i ispituje pojmove uticaj i tradicija. Odnos prema uticajima i tradiciji mijenjao

⁸ Danilo Kiš, *Čas anatomije*, Prosveta, Beograd, 2005, str. 114

⁹ Isto, str. 123

¹⁰ Lorens Stern, *Tristram Šendi*, Vijesti, Podgorica, 2004, str. 211.

¹¹ Marko Juvan, *Intertekstualnost*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013, str. 8.

¹² Isto, str. 9.

se od epohe do epohe, a razne književne teorije pridavale su im i odricale važnost. Uticaj je stariji pojam od pojma intertekstualnost, ali je pojam uticaj s razlogom i „danas omiljeni izraz književne teorije, pogotovo uporedne književnosti“¹³, iako je pojam intertekstualnost kao instrumentarij dobio oblik discipline, i „preciznije od uticaja može da odredi strukture nadovezivanja između književnih dela na raznim jezicima.“¹⁴

U intertekstualnosti, ali putem citata ili žanrovskih konvencija književna djela spajaju se po sličnosti stila i tema, po afinitetu, dok se u uticaju spajaju po sličnosti govora, a ne po epohama ili nacionalnim pripadnostima. Uticaj donekle ukida žanrove. Uticaj, da upotrijebimo veoma precizan izraz Đerđa Lukača, **transcendentira žanrove**. Božanski *point of view* realističkog romana naslijedio je **Božanski duh književnosti**. Istorija književnosti je postala istorija nekoliko metafora, jer spisak djela je postao nesaglediv, čime je *kollektivna svijest razorena*, i ona se sad nalazi u *pisanim spomenicima naše civilizacije*. Upravo intertekstualnost se odnosi na međutekstovne relaciju, dok se pojam uticaja više ogleda u čitaočevim iskustvima, te se tekstovi spajaju u čitaočevom iskustvu, o čemu će govoriti i Bart. Intertekstualnost je objektivna, a uticaj subjektivna kategorija. Pogledajmo što Borhes tvrdi povodom Kafke: „Jednom sam smislio da napravim analizu Kafkinih preteča. O njemu sam u početku mislio da je jedinstven, da je feniks retoričkih pohvala; malo kasnije, pošto sam ga često posećivao, poverovao sam da sam **prepoznao njegov glas** (Podvukao E.M), ili njegove navike, u tekstovima različitih književnosti, ili različitih epoha.“¹⁵, nakon toga on ih navodi hronološkim redom te slijede Zenon, Han Ju, Kjerkegor, Brauning, Bloa, i Lord Danseni. Da bismo jasnije ilustrovali na što se tačno odnosi ovaj citat Borhesov, a povodom utiska, navešćemo opet jedan primjer iz romana *Tristram Šendi*, genijalnog ostvarenja koje je s razlog služio kao glavni uticaj za nastanak modernog romana, između ostalog i čuvenog *Uliksa* Džejmisa Džojisa. Naime, u jednom od locus classicus mjesta ovog romana, u kojem Tristram otkriva do kraja svoju prirodu i karakter, pripovjedač opisujući događaj s muhom i stricem veli:

„Kad se to dogodilo meni je bilo svega deset godina: ali da li je zato što je taj postupak sam po sebi bio više u skladu s mojim žvcima u tome nežnom dobu, žvcima koji su učinili da celo moje biće odmah zatreperi od nekog slatkog uzbuđenja; **ili su tome utisku doprineli njegov izraz i način postupanja** (Podvukao E. M.); ili u kome su stepenu, ili kojom tajanstvenom čarolijom, onaj prizvuk glasa i sklad u pokretima, zapojeni milosrđem, našli puta mome srcu, to ne znam; ali ono što znam jeste, da se ta pouka o sveopštoj dobroti što

¹³ Isto, str. 66.

¹⁴ Isto, str. 67.

¹⁵ Horhe Luis Borhes, *Nova istraživanja*, Paideia, Beograd, str. 85

sam je tad dobio od mog strica *Tobija*, i koja se utisnula u moju dušu, nikad više iz nje nije izbrisala. I mada ne bih želeo da potcenim ono što su za mene u tom pogledu učinile nauke zvane Literae humaniores, kojima sam se bavio na univerzitetu, niti bih hteo da omalovažim ostala znanja koja mi je pružilo skupo plaćeno obrazovanje, prvo u domovini a zatim i van nje; često mi ipak dolazi na um da polovinu svog čovekoljublja dugujem tome slučajnom utisku.“¹⁶

Borhesovo prepoznavanje uticaja u Kafkinoj prozi nije, dakle, rezultat njihova intertekstualnoga prisustva, već njegova subjektivnoga povezivanja jer i sam kaže kako mu se “učinilo da prepoznaje” te uticaje. To je njegov utisak, njegovo lično čitalačko iskustvo koje je na njega ostavilo neizbrisiv trag. Iskustvo, u slučaju Borhesa čitalačko, vidimo iz primjera Tristrama Šendija možda je najvažniji faktor u formiranju glasa i ličnosti. Kada bi neki čovjek ustvrdio da prepoznaje glas Petra II Petrovića Njegoša u djelima Iva Andrića kroz pouku o prisutnosti zla u čovjekovom svijetu i biću. Iako je objektivno Njegoš mogao uticati na Andrića i mi znamo da jeste, jer to Andrić napominje u svojim tekstovima, ipak ta vrsta komparativne usporedbe bila bi krajnje čitalački subjektivna, i možda ono što Miroslav Beker naziva lov na analogije iz razloga što su u tim djelima pristune univerzalne pouke koje stičemo i obrazovanjem, ali i vaspitanjem kao što vidimo u slučaju Tristrama Šendija. Ili, ako ne možemo tumačenjem i analizom da utvrdimo da je Lorens Stern ili Fransoa Rable u intertekstualnom odnosu sa, na primjer, Danilom Kišom, mi svakako možemo ustvrditi uticaj koji je Stern imao na postmodernizam, te samim tim i na postupke kojim su se služili njegovi autori, ili odnos između Rablea i Milana Kundere, na koncu književni odnos Milana Kundere i Danila Kiša. Svako tvrđenje o uticaju ovih autora jednih na druge mogao bi biti subjektivan, ali, prema našem mišljenju, validan predmet književne kritike i teorije. Nije namjera ovim radom da se bavimo pojmom postmodernizam i Kišovoj pripadnosti postmodernistima, uzimamo to stanovište apriori kao ilustraciju našeg problema.

Nemogućnost uspostavljanja izvora je ono što razdvaja intertekstualnost od uticaja. Uticaj je spoj utiska i iskustva, te su uticaji koje prepoznamo kod pisaca često subjektivni kao što su to Borhesovi utisci o Kafkinim pretečama. Uticaj je u direktnoj vezi s *mitom o porijeklu* kako ga naziva Bart. Intertekstualnost je „odnos teksta prema određenim ranijim tekstovima“, kako to definiše Džonatan Kaler. Pavao Pavličić u svome tipološkom ogledu *Intertekstualnost i intermedijalnost* veli da: „se **ponekad čini da nenamjerno** (Podvukao E. M.) jedne druge citiraju ili stupaju u dijalog jedan s drugim.“¹⁷ Upravo nemogućnost da autor ima svijest i da nenamjerno stvara pod tuđim

¹⁶ Lorens Stern, *Tristram Šendi*, Vijesti, Podgorica, 2004, str. 113.

¹⁷ Pavao Pavličić, *Intertekstualnost i intermedijalnost*, u *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988. str. 160.

uticajem je ono što izaziva strah od uticaja. Uticaj u najnovijim teorijskim izučavanjima nije postao teorijski pristup izučavanja književnosti kao što je to postala intertekstualnost, te se više ne može govoriti o sinonimnosti ta dva pojma u sustavnom smislu. Uticaj je ostao pojam bliži pojmu izvora i književne tradicije, nego što je pojmu intertekstualnosti. Intertekstualnost je samo koristila riječ uticaj da bliže objasni predmet kojim se bavi. Komentarišući pojam uticaja Beker veli: „da se tu radi o postojanju heterogenog tkiva, pletiva gdje se porijeklo ne može jasno odrediti.“¹⁸

Pojam uticaja¹⁹, prema našem mišljenju, obuhvata pojam intertekstualnosti, jer je ideja o uticajima šira od ideje intertekstualnosti, iako je „uticaj posredno upleten u genezu pojma intertekstualnost, premda kao negativna pozadina kojoj je potrebna antiteza i razgradnja.“²⁰ Ideja o uticajima u književnosti je ideja s kojom se možemo sresti u Borhesovim tekstovima, između ostalih *Kolridžov cvijet*, *Tlen*, *Ukbar*, *Orbis Teritius*, *Pjer Menar*, pisac *Don Kihota*, ideja koju je Ženet obrađivao u tekstu *Književna utopija* govoreći povodom Borhesa o tome kako je cjelokupna književnost anonimno ostvarenje u kojem je „svaki autor samo slučajno ovaploćenje jednog vanvremenog i bezličnog Duha.“ S aspekta intertekstualnosti je, prema Bartu, neumjesno govoriti o nekom izvornom individualnom autorstvu, a s aspekta uticaja autor je bitan, autor je sveprisutan. Uticaj, kao što ćemo vidjeti, daje drugačiju perspektivu i pogled na odnose između književnih djela i razbija iluziju linearnog evolutivnog razvoja književnih pojava.

Najbliži terminu uticaj je ona definicija francuskog teoretičara Žerara Ženeta koji u svojem djelu *Palimpsest* iznio kao teoriju termina transtekstualnosti. On je tim pojmom označavao „sve ono što povezuje jedan tekst, direktno ili indirektno, s drugim tekstovima“ te predlaže pet tipova transtekstualnih odnosa: intertekstualnost, paratekstualnost, metatekstualnost, arhitekstualnost i hipertekstualnost. Tvrdio je da nema književnog djela koje se u nekoj mjeri ne referira na neko drugo djelo zbog čega ih je tumačio kao hipertekstualna.“²¹

Kod uticaja susreti i paralelizmi u književnim djelima na kojima se temelji, na primjer poetika Horhea Luisa Borhesa, su logična posljedica ili

¹⁸ Miroslav Beker, *Tekst/Intertekst*, Intertekstualnost i Intermedijalnost, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988, str.10.

¹⁹ Uticaj kao pojam je korišćen od strane tradicionalne komparativne književnosti: „Tradicionalno je to bila oblast direktnih kontakata književnosti, autora i dela. Iz toga je organski proisticala usredsređenost pre svega na književne podsticaje, tradicionalne „uticaje“, prepoznavanje raznih oblika „zavisnosti“ i sl. Time je u znatnoj meri bila osporavana originalnost književnog stvaralaštva...“ Dioniz Đurišin, *Šta je svetska književnost?* Izdavačka knjižarica Zorana Stojanovića, Novi Sad, str. 37.

²⁰ Marko Juvan, *Intertekstualnost*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013, str. 67.

²¹ Dejan Varga, *Intertekstualni i intermedijalni elementi u tvorbi identiteta likova Almodovarova filma Visoke potpetice*, Anafora, 2015, str.133.

proizilaze iz dublje ideje o književnosti, koju Ženet naziva homogeni i reverzibilni prostor, a tom prostoru, prema njegovu mišljenju, nemaju značaja individualna svojstva i hronološki redosljedi.²² Prema tom *ekumenskom osjećanju književnosti* sva djela jesu i moraju biti povezana, ne samo *direktno* citatima, parodijama, erudicijom, nego jedno djelo u najširem smislu, i bez vidljivih konotacija, može biti odjek nekog drugog djela, zato što su sva djela jedno jedno djelo, jedna Sveta knjiga, a svi pisci su jedan pisac, jedan *autor koji je nevremenski i bezimen*, jedan **Božanski duh** koji tu knjigu piše. U takvoj književnosti ukidaju se granice korica, autora, stilova i stilskih formacija, žanrova, razdoblja i epoha. Nastaje sveopšta poetika ideja. Dati jednom djelu autora znači „nametnuti tom tekstu granicu, opskrbiti ga konačnim označenim, zatvoriti to pisanje“, kako veli Bart. Iako su, prema Bekerovim riječima, *pronicali postrukturalisti* dovodili u pitanje „naoko čvrsta i stabilna značenja“ teksta, i smatrali da ga ne možemo „shvatiti kao zatvoreno i samosvojno tkivo“²³, ipak intertekstualnost podrazumijeva „ponavljanje neke formule, konvencije, klišeja (Podvukao E. M.), itd. omogućuje razumijevanje, snalaženje u tekstu, koje može izostati u susretu s potpunom novošću.“²⁴ Tu drugu vrstu intertekstualnosti u dijelu o Registrima govora u *Poetici*, Cvetan Todorov dovodi u vezu s uopštenom teorijom klišeja koja igra odlučujuću ulogu u stvaranju smisla jednog diskursa. Naime, on tvrdi da kada „prisutni tekst evocira ne neki određeni tekst nego skup bezimenih svojstava diskursa, suočeni smo s drugom verzijom polivalentnosti.“²⁵ Dakle, Todorov razdvaja intertekstualnost i uticaj kao dvije vrste tekstualne polivalencije.

Kod uticaja, za razliku od intertekstualnost, možemo slijediti „glas“ i „način“, *skup bezimenih svojstava*, čak i u *potpunoj novosti*. Kako prenosi Juvan, autor knjige *Kompartistik* Peter Zima je uspješno razriješio odnos ova dva pojma, a da ne pomiješa psihičku i tekstualnu ravan tako što je uticaj definisao i razumio kao „stvaralačku obradu strane reči“, odnosno „kao intertekstualni proces kojim ispisljivi subjekt prisvaja strane govorne forme.“²⁶ I Zima dovodi pojam uticaja u vezu s glasom i načinom definišući pisanje teksta kao proces usvajanja tuđeg govora i tuđeg načina, govorne forme. Uticaj je u vezi s govornim formama.

²² Žerar Ženet, *Književna utopija*, Više o tome u: Žerar Ženet, "Književna utopija", u: "Figure", Vuk Karadžić, Beograd, 1985.

²³ Miroslav Beker, *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 49.

²⁴ Ibid.

²⁵ Cvetan Todorov, *Poetika*, Zavod za izdavačku delatnost Filip Višnjić, Beograd, 1986, str. 32.

²⁶ Marko Juvan, *Intertekstualnost*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013, str. 80.

Uticaj je panteističko poimanje književnosti koje dozvoljava ideju o književnosti prema kojoj se svijet i Univerzum izjednačuju sa svijetom knjiga. Uticaj je govor, a intertekstualnost dijalog. Malarmeova misao da *sve postoji da bi se napisalo* postaje još „ambicioznija formula“ – *sve je Spis*. To je ideja Vavilonske biblioteke, ideja Don Kihotove biblioteke, biblioteke koja ne samo da ocrtava sav svijet oko sebe, već ga i obuhvata, biblioteke u kojoj se, po riječima Umberta Eka, nalaze nevjerovatne priče koje se dešavaju u mogućim svjetovima, u kojima čitalac gubi osjećaj granica između *realnosti* i *fikcije*, kao što ga je izgubio i Don Kihot i iz svoje biblioteke pošao da živi svoj književni život, da bi ga u drugom djelu romana sam i čitao. Uticaj stvara likove poput Don Kihota i Fausta, koji su kako ih naziva Eko „fluktuirajući likovi.“ Oni se kreću i svijetom fikcije, ali i svijetom stvarnosti. Dakle, čovjek je u takvom svijetu samo „rukopisna stranica“. Intertekstualnost se kreće sinhronijski i dijahronijski tekstovima, što je razradio Pavličić u pomenutome ogledu razdvajajući intertekstualnost na dva tipa: konvencionalni i nekonvencionalni. Uticaj je vezan ne samo za tekst nego i za čovjeka (stvarnog autora), koji je „prošaran tragovima svoje okoline, prema kojoj je on neka vrsta produženja, pretvorbe ili opozicije.“²⁷ Eliot tu ideju razrađuje u svom eseju *Tradicija i individualni talenat* govoreći da se „umjetnik predaje tradiciji koja mora govoriti kroz njegova djela, te što je bolji pjesnik, to će ga biti manje u njegovu djelu...“, ali čiji se tragovi u umjetnini ne mogu otkriti.“²⁸ Moglo bi se reći na neki način da u književnome djelu, pogotovo onome genijalnome, prisutnija tradicija i uticaj, nego što je to autor, a da je intertekstualnost vidljivi način kako jedno književno djelo komunicira s drugim.

Bart u eseju *Smrt autora* govori o tome da u „etnografskim društvima odgovornost za pripovijedanje nikad ne preuzima neka osoba, nego neki posrednik, šaman ili prepričavalac čijoj se izvedbi – tj. vladanju narativnim kodom – možda dive, ali nikad ne njegovu geniju.“²⁹ Autor je moderna pojava, koju je pozitivizam, *taj sažetak i vrhunac kapitalističke ideologije*, do kraja spojio s djelom da se u jednom trenutku književne istorije oni nijesu razlikovali jedan od drugog. Autor je bio emanacija svog djela i *vice versa*. Pojavom pozitivizma ukinuti su svi važni simbolički procesi u djelu, ukinuta je širina književnih uticaja jednih na druge koji u jednom djelu prave, kako Tomas Man to naziva *čudnu pomiješanost sfera*. Autor je postao prosta suma uticaja pisaca koji su pisali prije njega, a njegovo djelo refleksija ili njegovog ludila, poroka, gluvoće, nestrpljenja ili nekih drugih psiho-fizičkih osobina pisca. Na taj način knjiga uvijek nastaje posle autora i ona je njegova prošlost, njegov život

²⁷ Isto kao 22.

²⁸ Miroslav Beker, *Tekst/Intertekst*, u Intertekstualnost i Intermedijalnost, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988, str.10.

²⁹ Roland Bart, *Smrt autora*, str. 197

u malom, a pisanje prestaje biti „multidimenzionalni prostor na kojem se raznovrsnost pisanja, od kojih nijedno nije izvorno, miješa i sukobljava“, a tekst prestaje biti „tkivo citata izvedenih iz neizmjernog broja središta kulture.“³⁰

Možda je iz tog razloga Don Kihot ubijeđen, ili bolje reći svjestan, da je čovjek dio te Božanske knjige, zato on živi svoj život da bi mogao istovremeno i da ga čita, pravi svoje podvige i junaštva da bi o njima mogao da čita i on i drugi. To da „junak drugog dijela Don Kihota može da bude čitalac prvog, a Hamlet gledalac Hamleta“ dovodi nas do vrtoglavog zaključka da se *može desiti da smo mi, njihovi čitaoci ili gledaoci, ne znajući to izmišljena lica, i da u trenutku dok čitamo Hamleta ili Don Kihota neka baš nas čita, ili nas piše, ili nas briše*, odnosno da „ako junaci neke fikcije mogu biti čitaoci ili posmatrači, onda mi, njeni čitaoci ili posmatrači možemo fikcija“³¹, zaključuje Borges. Na kraju, koji ovaj rad mora ostaviti otvorenim za dalja tumačenja, to možda znači da se uticaj širi od knjige izvan sfere književnosti, dok se intertekstualnost ipak nalazi samo u sistemu književnosti.

Literatura:

- Bart, Rolan: *Smrt autora*, u: Miroslav Beker (sakupljač), *Suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, str. 176.
- Beker, Miroslav: *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Beker, Miroslav: *Tekst/Intertekst*, u *Intertekstualnost i Intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988.
- Borges, Horhe Luis: *Nova istraživanja*, Paideia, Beograd, 2008.
- Đurišin, Dioniz: *Šta je svetska književnost?*, Izdavačka knjižarica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1997.
- Juvan, Marko: *Intertekstualnost*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013.
- Kiš, Danilo: *Čas anatomije*, Prosveta, Beograd, 2005.
- Oraić, Dubravka: *Citatnost eksplicitna intertekstualnost*, u *Intertekstualnost i Intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988.
- Pavličić, Pavao: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, u *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988.
- Prins, Džerald, *Naratology rečnik*, Službenik glasnik, Beograd, 2011.
- Stern, Lorens: *Tristram Šendi*, Vijesti, Podgorica, 2004.
- Todorov, Cvetan: *Poetika*, Zavod za izdavačku delatnost Filip Višnjić, Beograd, 1986.

³⁰ Isto

³¹ Horhe Luis Borges, *Nova istraživanja*, Paideia, Beograd, str. 43

- Varga, Dejan: *Intertekstualni i intermedijalni elementi u tvorbi identiteta likova Almodovarova filma Visoke potpetice*, Anafora, 2015.
- Ženet, Žerar: *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd, 1985.

Ethem MANDIĆ

INTERTEXTUALITY AND INFLUENCE (CONTRIBUTION TO COMPARATIVE RESEARCH)

The author of this paper describes the notions of intertextuality and influence by elaborating his earlier research on this subject and presenting new comparative readings of the two notions. Furthermore, the author describes the history of the notion of intertextuality and discusses its significance from the perspective of various researchers. Finally, the author exposes the interplay of the two notions, presenting the thesis that the notion of influence exceeds and encompasses the notion of intertextuality.

Key words: *intertextuality, influence, tradition, Borges, Bakhtin, Todorov, Tristram Shandy*